

Den danske hærs hvervning af soldater i slutningen af 1700-tallet

Karsten Skjold Petersen

Fortid og Nutid september 2001, s. 171-192

I dag diskuteres det om Danmark skal afskaffe værnepligten og have en professionel hær. Da der indførtes professionelle soldater, konstabler, ved hærloven af 1951, vakte det også en del debat. Professionelle soldater er imidlertid langt fra noget nyt. Indtil begyndelsen af 1800-tallet udgjorde professionelle hvervede soldater nemlig kernen i den danske hær, og i denne artikel gives en kort beskrivelse af selve fænomenet hvervning i perioden 1774-1803. Der redegøres bl.a. for hvervningens organisation og metoder, for dens omfang samt for hvem, der lod sig hverve.

Karsten Skjold Petersen, f. 1967, cand.mag. i historie og geografi fra RUC 1994, museumsinspektør ved Tøjhusmuseet. I september 2000 erhvervede han ph.d.-graden i historie fra Københavns Universitet på afhandlingen *Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803*.

I 1700-tallet bestod den danske hær af en stående hvervet hær og en udskreven militshær. I dansk historisk forskning har interessen hidtil samlet sig om den sidste. Landmilitsen og det dertil knyttede stavnsbånd har således afstedkommet talrige faghistoriske fremstillinger.¹ Forholdene i og omkring den hvervede hær har derimod ikke resulteret i en eneste faghistorisk undersøgelse.² Dette kan undre, så meget desto mere, som den hvervede hær var stående. Det var den, der udgjorde ryggraden i rigets forsvar. Den var kernen. Den stod for uddannelsen af de værnepligtige landsoldater og den udgjorde garnisonsstyrken, der skulle beskytte staten mod overrumpling. Det var de hvervede soldater, der prægede gadebilledet i landets garnisonsbyer. Rent numerisk var den hvervede hær også ganske betydelig. Hvis der f.eks. tages udgangspunkt i hærplanen af 1785, omfattede den 20.537 hvervede underofficerer, spillemænd og menige.³ Ifølge samme talte de udskrevne landsoldater blot 16.944 mand. Til sammen-

ligning lå det samlede befolkningstal i Danmark ved folketællingen i 1787 på 840.045.

Overfor de hvervede tropper stod som nævnt de værnepligtige landsoldater, der kun indkaldtes til nogle få ugers øvelse om året. Resten af året befandt de sig i deres hjemstavn og passede deres arbejde, kun afbrudt af de berømte par timers eksercits bag kirken om søndagen – en aktivitet der endog blev afskaffet i 1785. Kun under krigshandlinger var landsoldaterne indkaldt til længere sammenhængende tjeneste.

At hæren bestod af en stående hvervet kerne og en udskreven militshær var ikke et eksklusivt dansk fænomen, men kendetegnede næsten alle enevældige stater i 1700-tallets Europa. Forholdet mellem de hvervede og udskrevne afdelinger varierede ganske vist, ligesom udskrivningen kunne være organiseret på forskellig måde, men militært set var dette blot variationer over et og samme tema.

Indtil hærplanen af 1774 var de hver-

vede og udskrevne soldater delt i selvstændige *geworbne* og *nationale* enheder.⁴ Med planen ophørte denne deling endegyldigt og soldaterne samledes i blandede regimenter. I praksis betød det dog intet for den enkelte soldat, da det fortsat var de hvervede, der forrettede al garnisonstjeneste, medens landsoldaterne befandt sig hjemme i deres udskrivningsdistrikter. Med værnepligtsordningen af 1802 og hærplanen af 1803 blev det imidlertid besluttet, at hæren fremover skulle rekrutteres ved udskrivning. Det værnepligtige element skulle gradvis erstatte det hvervede. Hvervningen fik lov at fortsætte endnu nogle år, om end i stærkt reduceret form.⁵ For som det hed i 1803-hærplanen, »at have en Indretning, hvor Indfødte, som baade have Lyst og Trang til det Militaire, men ingen Duelighed til at blive Underofficerer, kunne have og finde Adgang dertil«. ⁶

Bestemmelserne om landmilitisen gjorde det yderst vanskeligt at hverve på landet. Fra 1788 forelå et egentligt forbud. Hæren var derfor reelt henvist til at hverve i byerne. Disse kunne imidlertid ikke dække behovet, hvorfor man gennem hele perioden gennemførte hvervninger i udlandet, fortrinsvis i Tyskland. Dette gjaldt i særlig grad infanteriet, hvor andelen af udlændinge lå over 60%. Blandt disse udgjorde tyskerne omkr. 75%.⁷

Spørgsmålet om hærens rekruttering og mandskabets sammensætning var det væsentligste element i den forsvarspolitiske debat fra 1760'erne og frem til periodens slutning. Et delelement i denne debat var således forholdene omkring udskrivningen og stavnsbåndet. Essensen i rekrutteringsspørgsmålet var, hvorvidt riget skulle have en udskreven national hær, en hvervet eller en blanding af de to. En række forsvarskommissioner samt højtstående enkeltpersoner behandlede med svingende intensitet spørgsmålet gennem hele perioden, ligesom der med

mellemrum udspandt sig en offentlig debat. Ønsket om en national udskreven hær voksede, bl.a. begrundet i den voksende patriotisme og fædrelandskærlighed. Denne kulminerede oven på Slaget på Reden i 1801, og resulterede året efter i en ny værnepligtsordning der helt afskaffede hvervningen. Med 1803-hærplanen blev denne bestemmelse dog modereret, og hvervningen fik lov at fortsætte ved nogle få enheder.

Hvervning

Et af de væsentligste formål med hvervningen var at skabe en professionel stamme i hæren. Krigstjenesten blev således gennemgående betragtet som et håndværk, hvilket bl.a. afspejledes i den lange tjenestetid. Af militæret opfattedes de tvangsudskrevne bønderkarle traditionelt som uegnede. Denne opfattelse fandt godsejerstanden anledning til at bifalde, omend med andre motiver. Af frygt for at en værnepligtshær ville dræne landets arbejdskraftsressourcer, vendte de jordbesiddende sig kraftigt mod alle forslag om at øge udskrivningen af bønderkarle. De bønderkarle der blev udskrevet, blev i øvrigt hjempermitteret efter en kort grunduddannelse.

1700-tallets behov for at hverve soldater havde flere årsager. Dels var der de landøkonomiske, som blev fremført af godsejerne, dels de militærfaglige, som blev fremført af officerskorpset. Det militærfaglige argument var på sin side til dels et produkt af det landøkonomiske. Så længe de udskrevne ikke fik en mere solid militæruddannelse, måtte de nødvendigvis også fremstå som ubrugelige i officerernes øjne. Modstanden fik yderligere næring i sproglige og kulturelle forskelle. Tysk var således fra gammel tid det dominerende element i hæren. Underofficererne var oftest tyske. Officererne var

Fig. 1. Prospekt af Kongens Nytorv 1753. På torvet afholdtes dagligt den store vagtparade. I 1787 flyttede vagtparaden til den nyindrettede eksercerplads i Rosenborg Slotshave. Til venstre i billedet ses skildervagten foran Gjethuset (Øregård Museum).

derimod oftest kongelige undersåtter, men var kulturelt og militærfagligt tysk prægede.

Nok var hvervningen ikke populær i det civile samfund, men den blev dog i vidt omfang betragtet som nødvendig. På den måde var der langt op i tiden konsensus mellem militæret og det civile, når det gjaldt hærens rekruttering.

Hvervning var ikke begrænset til infanteriet. De øvrige våbenarter benyttede sig også af denne rekrutteringsform. Livgarden og artilleriet måtte i princippet kun hverve kongelige undersåtter, dvs. danske, norske, slesvigske eller holstenske. Rytteriet var mere frit stillet som infanteriet.

Organisation og metoder

Infanteriregimenterne kunne og skulle holde sig komplette ved hvervning. Generelt opererede man med 4 typer:

- Regiments- eller partikulær hvervning.
- Kompagni- eller plukhvervning (herunder rekapitulation).
- Skillingshvervning.
- Generalhvervning.

I det følgende skal de 4 former, der periodevis eksisterede side om side, gennemgås. Ved siden af hvervningen til det enkelte regiment, foregik der en regelmæssig overflytning af soldater fra regimenterne i Hertugdømmerne til regimenterne i København. De førstnævnte havde således væsentligt lettere ved at rekruttere. Frem for at bremse eller indstille rekrutteringen, overflyttede man i stedet de overkomplette. Det modtagende regiment re-funderede herefter hverveudgifterne.

Regimentshvervning

Regimentshvervningen foregik ved, at regimentet sendte et hvervekommando, der typisk bestod af en officer, et

par underofficerer og en håndfuld menige, til Tyskland. Det hændte ofte, at regimenterne parvis eller flere gik sammen om at udsende og bekoste et sådant hvervekommando. Hverveofficeren forsynedes med et *hvervepatent/-pas*. Dette gav ihændehaveren ret til at hverve i det pågældende land og skulle fremvises for den lokale øvrighed på forlangende.

Det at adskillige regimenter hver især opretholdt hvervekommandoer, og hver især besørgede hjemtransporten, gjorde tilgangen af rekrutter uforholdsmæssig dyr for hæren. På de gode soldatermarkeder, såsom i Frankfurt am Main, kunne der således være indtil flere danske hvervekommandoer uafhængigt af hinanden. Dette kunne ligefrem medføre situationer, hvor de forskellige danske kommandoer uforvarende overbød hinanden.

Regimenterne kunne i yderst sjældne tilfælde også bedrive indenlandsk hvervning. Som eksempel kan nævnes, at 3 infanteriregimenter i flere år havde fælles hvervning i hhv. Norge og København indtil 1801. Formålet med denne ordning var dog udelukkende at hverve svenske overløbere. Som et andet eksempel kan nævnes, at et par regimenter havde tilladelse til at hverve på Bornholm i perioden 1776-84. Endelig havde Livgarden og Artillerikorpsset særlig ret til at hverve kongelige undersåtter i Norge.

Regimentshvervningen må antages at være ophørt omkr. 1803, altså samtidig med indskrænkningerne i generalhvervningen. I forbindelse hermed tillades det således regimenterne at fortsætte plukhvervningen.⁸ At regimentshvervningen ikke omtales tolkes derhen, at den reelt var ophørt af sig selv.

Regimentshvervning benævntes også partikulær hvervning. Brugen af be-

grebet var imidlertid ikke stringent. I visse kilder anvendes det således som fællesbetegnelse for regiments- og kompagnihvervning. I denne betydning anvendtes begrebet altså som modsætning til den fælles generalhvervning.

Kompagnihvervning

Kompagni- eller plukhvervningen var normalt begrænset til lokalområdet. Den omfattede de folk, som enten selv troppede op for at gå i tjeneste, eller dem, det lykkedes kompagniets egne folk at hverve i fritiden. I modsætning til de øvrige hverveformer var den således ikke organiseret og sat i system. Fordelen for den soldat, der fandt en ny rekrut var de såkaldte *anbringerpenge*. Disse stod altid i omvendt forhold til håndpengene. Jo lavere håndpenge, desto større anbringerpenge. På sin side stod håndpengene i forhold til den aftalte periode (kapitulationstiden) og rekruttens kvaliteter.

Plukhvervningen var den af de 4 former for hvervning, der bestod længst. Hvervning af menige ses endnu tilladt i 1814 for et enkelt regiment, men må formodes at være ophørt få år senere.⁹ Hvervning af underofficerer og spillmænd fortsatte imidlertid endnu flere årtier.¹⁰

Når en hvervet soldats tjenestetid udløb, kunne han *rekapitulere*, dvs. indgå fornyet kontrakt. Rekapitulation eller genhvervning var den nemmeste og billigste måde at udfylde et ledigt nummer. Kompagnicheferne gjorde sig derfor ofte store anstrengelser for at overtale afgående folk. Det første år efter afskeden måtte soldater ikke lade sig hverve af andre regimenter. Hensigten med denne indskrænkning i deres erhvervsmulighed var angiveligt at forhindre overbudsforretninger.

Skillingshervvning

Skillingshervvning indebar hvervning af drengbørn og vidner som sådan om hærens skånselsløse og desperate forsøg på at skaffe rekrutter. Fænomenet ses allerede i 1740.¹¹ På den tid kunne en officer mod lidt småpenge indgå aftale med en dreng. Ved aftalen forpligtede drengen sig til at lade sig hverve, når han nåede den rette alder, dvs. 15-17 år. Det fremgår ikke, om drengen oveni kunne forvente håndpenge ved sin tiltræden (kapitulation). Forældrene syntes ikke at have haft nogen indflydelse. Aftalen skulle således blot indgås i overværelse af to vidner. For at markere sit engagement skulle drengen indtil tjenestetiden oprandt bære et rødt halsbind.

I 1744 udgik der bestemmelse om, at regimenterne skulle forsøge at rekruttere deres egne soldaters børn.¹² Fra deres 5. til og med deres 9. år måtte drengene, eller rettere forældrene, årligt tilstås 1 rigsdaler i stedet for håndpenge. Hvis forældrene afslog tilbudet, skulle konen nægtes fri indkvartering. Hvor længe denne ordning var gældende er uklart. I Infanterireglementet af 1747 omtales skillingshervvningen blot med en henvisning til bestemmelsen fra 1740.

I 1764 blev skillingshervvningen sat mere i system. Pr. 1. august skulle alle soldaterbørn modtage 1 skilling daglig.¹³ Som modydelse skulle drengbørnene, når de nåede den rette alder, gøre 8 års tjeneste ved det regiment de var født. Fra det 6. år skulle de, som ved den gamle form for skillingshervvning, bære et rødt halsbind. Når en sådan skillingsdreng trådte i nummer, skulle han i håndpenge modtage 2 rigsdaler og efter 4 år endnu 2 rigsdaler.

Den daglige skilling skulle udbetales fra dåben og frem til en given alder. For pigers vedkommende indtil deres 8. eller 10. år. For drenge indtil de

fandtes egnede til at indtræde i tjenesten. Dog kunne udbetalingerne stoppes ved drengens 10. år, hvis det kunne forudses, at han aldrig ville blive egnet. Denne grænse rykkedes senere til det 14. år.¹⁴

Forældrene blev betydet, at såfremt de afslog tilbudet, ville deres børn aldrig kunne forvente kongelig nåde.¹⁵ For at lægge pres på de forældre, der afslog kongens nådige tilbud, bestemtes det yderligere, at deres børn ikke måtte nyde fri skolegang.¹⁶ Det skær af humanitet, man havde forsøgt at give ordningen ved også at lade den omfatte pigebørn, forsvandt i 1770.¹⁷ Regimenterne blev således formanet, at de så vidt muligt kun skulle lade den daglige skilling tildele drenge fremover. I maj 1772 bestemtes endeligt, at ordningen med den daglige skilling skulle ophøre. De der allerede modtog den kunne dog fortsætte.¹⁸ Dvs. at man principielt set kunne møde de såkaldte skillingsbørn frem til 1787-89.

Generalhervvning

Som det er fremgået af det foregående, var regimentshervvningen i udlandet dels uhensigtsmæssig, dels uforholdsmæssig omkostningskrævende. Det besluttedes derfor at oprette en fælles overordnet hvervning for infanteriet. Til formålet nedsattes en generalhervvekommission i Rendsborg i 1764. I maj 1768 bestemtes det, at Kommissionen skulle nedlægges så snart regimenterne var fuldtallige. Herefter skulle regimenterne selv besørge hvervningen. Af Kommissionens kopibøger fremgår det, at man fortsatte hvervningen til og med udgangen af 1768. Angiveligt fik regimenterne dog stedse større vanskeligheder med selv at klare rekrutteringen, hvorfor Generalhervvekommissionen genoprettedes pr. 1. januar 1783.¹⁹ Det skal bemærkes, at

så længe der eksisterede en generalhvervekommission, var den partikulære hvervning i udlandet som hovedregel forbudt. Hamburg og Lübeck ses dog i perioder undtaget herfra.

Den 2. generalhvervekommission fik lov at bestå indtil 1. juli 1792.²⁰ Alle regimenterne var fuldt ud forsynet med rekrutter, og mente selv at kunne supplere i overskuelig fremtid. I løbet af få år fik afdelingerne imidlertid igen problemer med selv at fylde hullerne i rækkerne. Generalhvervekommissionen blev derfor genoprettet i september 1795.²¹ Ifølge værnepligtsordningen af 1802 skulle al fremmed hvervning ophøre. Dette blev gentaget ved 1803-hærplanen, der kun tillod indenlandsk hvervning ved Marinekorpsset, Feltjægerkorpsset og det altonaiske jærgergrenaderkompagni.

Trods bestemmelserne fortsatte Generalhvervekommissionen ufortrødent sin virksomhed. Af kommissionens hverveprotokol fremgår det, at rekrutleverancerne foregik regelmæssigt frem til og med juni 1808, hvor den sidste udlænding blev hvervet.²² Efter 13½ års virke og 9 måneders manglende tilgang af nye rekrutter, blev den 3. generalhvervekommission endeligt ophævet i april 1809.²³

Generalhvervekommissionen bestod i sig selv kun af en håndfuld administratorer, heriblandt en feltskærer, der skulle *visitere* rekrutterne, dvs. undersøge deres helbredsmæssige tilstand og eventuelt foretage kassation. Kommissionen havde imidlertid ret til at kommandere folk på hvervning.

At blive sendt på generalhervning var tilsyneladende eftertragtet, herom vidner de mange ansøgninger i Kommissionens korrespondanceprotokol. Årsagerne var antagelig flere: De udsendte oppebar diætpenge, der lå betydeligt over de ordinære lønninger: 1 rigsdaler dagligt for officerer, 32 skilling for underofficerer og 24 skilling for menige.²⁴ Ønsket om at komme ud og se noget af

verden kan også have spillet ind. For tyskere har ønsket om at komme nær hjemstavnen ligeledes været en drivkraft. Det var en mulighed for at komme bort fra plagsomme overordnede eller ihærdige kreditorer. For officererne har det sandsynligvis også været fremmende for karrieren.

Udover diætpengene kunne officerer oppebære 24 skilling daglig til fourage og beslagpenge for en hest. Underofficerer og menige fik ved hjemkomsten betalt hhv. 24 og 2 skilling i brødpenge pr. dag, de havde været udkommanderet. Succesfulde underofficerer kunne endvidere gøre sig fortjent til kontante dusører. For den dygtige og kreative var indtjeningsmulighederne utvivlsomt endnu større. I et væld af skrivelser og reskripter formaner hverveofficererne således at have orden i deres bilag og kvitteringer.

I et forsøg på at øge hverveofficerernes incitament til at skaffe rekrutter, blev der i perioder indgået akkorder. Disse indebar, at officeren modtog et fast beløb pr. leveret rekrut. Ved at minimere udgifterne til anbringer- og håndpenge m.v. kunne han således skaffe sig en legitim ekstraintægt.

Fordelingen af de generalhervvede rekrutter foregik på følgende måde: Regimentet gav ved hvert års begyndelse Kommissionen besked om, hvor mange hhv. underofficerer og menige, man forventede at få brug for. Disse blev herefter anvist af Kommissionen, hvis fordelingsret var ubestridelig. Når Kommissionen én gang havde godkendt en rekrut, skulle der dukke svære skjulte legemsfejl op, såfremt regimentet kunne gøre sig håb om at få en anden. Prisen som regimenterne måtte betale for de anviste rekrutter var for så vidt fast, idet alle regimenter måtte betale det samme. Rekruttens udseende, højde o.l. samt på hvilke vilkår han var antaget (menig, spillemand eller underofficer) var ligeledes prisen uvedkommen. Over tid svingede priserne dog na-

Fig. 2. Tegning af menig husar fra et trykt og håndkoloreret uniformsværk fra 1801. Husarregimentet bestod udelukkende af hvervede folk. Regimentets enkelte eskadroner lå spredt ud over hele landet (Tøjhusmuseet).

turligvis afhængigt af Kommissionens udgifter. Ligeledes kunne prisen svinge alt efter, hvor mange år rekrutten havde kapituleret.

For at vanskeliggøre desertion forsøgte kommissionen så vidt muligt at placere rekrutterne ved de regimenter, der lå længst fra hjemstavnene. Svenskere blev således fordelt mellem regimenterne i Jylland og Hertugdømmerne, medens de nordtyske sendtes til København.²⁵

Selvom generalhvervningens formål var at forsyne infanteriet med rekrutter, begyndte den 3. kommission at levere rekrutter til såvel artilleriet som rytteriet. Årsagen skal givetvis findes

i praktiske omstændigheder. Kommissionen havde en overskudshervning, medens artilleriet og rytteriet havde behov for ekstra rekrutter. Da tjenesten ved disse våbenarter var mere eftertragtet end ved infanteriet, havde de normalt ingen problemer med at holde sig komplette ved indenlandsk hvervning.

Hvervesteder

I en gennemgang af hvor der måtte hverves, kan det være nyttigt at skelne mellem den indenlandske og den udenlandske hvervning:

Den indenlandske hvervning omfattede Danmark, Norge og Hertugdømmerne. Hvervning i Norge var som udgangspunkt kun tilladt for Livgarden og Artillerikorpsset.²⁶ I Danmark og Hertugdømmerne måtte infanteriregimenterne principielt set hverve overalt. I praksis var hvervning på landet dog yderst vanskelig. Fra 1764 var alle af hankøn mellem 4 og 40 år optaget i landmilitiets reserveruller og underlagt stavnsbåndet. Hvis en karl ønskede at lade sig hverve, skulle han og regimentet først indhente godsejerens accept. Denne var sjældent til sinds at lade en god karl forsvinde, og tog sig under alle omstændigheder godt betalt. Med stavnsbåndets løsning i 1788 blev hvervning på landet helt forbudt.²⁷ End ikke tidligere landsoldater, der var forsynet med behørigt afskedspas, måtte hverves. Indenlandsk hvervning var herefter henvist til København og købstæderne. Var en rekrut herfra sin husbond eller mester skyldig i noget forhold, blev hvervningen erklæret ugyldig, og karlen leveret tilbage til arbejdsgiveren. Under alle omstændigheder kunne en karl kun forlade sin plads ved fardag.

Den udenlandske hvervning fandt udelukkende sted i Tyskland. Generalhvervekommissionen etablerede hvervekontorer, *ordonnanshuse*, i en række større tyske byer, hvor fremmed hvervning var tilladt. Herfra kunne hverveofficeren sende sine underofficerer ud til de nærliggende byer for at oprette mindre hvervestuer.

Udvendigt var ordonnanshusene forsynet med et farvestrålende hverveskilt. Indvendigt var der indrettet aflåselige rum, hvor rekrutterne kunne opbevares mellem transporterne. Frygten for desertion var så stor, at man nærmest behandlede rekrutterne som arrestanter. Den partikulære hvervnings udsendte kommandoer etablerede ligeledes hvervekontorer. Vanligvis i direkte tilknytning til et gæstgiveri.

Fordelt efter periode havde de tre generalhvervekommissioner hvervekontorer i følgende tyske byer:

1764-1768 Mühlhausen, Hildburghausen, Nürnberg, Nördlingen, Frankfurt, Worms, Köln, Hildesheim, Bremen, og Oldenburg.

1783-1792 Mühlhausen, Hildburghausen, Nürnberg, Nördlingen, Frankfurt, Worms, Regensburg, Ulm, Hamburg, Lübeck og Altona.

1795-1808 Mühlhausen, Hamburg, Bremen, Lübeck og Altona.

Hvervekontoret i Mühlhausen nedlagdes i 1801, og i 1807 var der kun kontoret i Altona tilbage. Altona hørte ganske vist til det danske rige, da det lå i Holsten, men som grænseby var der stor tilstrømning sydfra af folk, der ønskede at gå i dansk krigstjeneste. Hovedparten af de øvrige byer var frie rigsstæder.

Formelle krav til rekrutterne

Hæren bestræbte sig på at skaffe unge raske folk med en god kropsholdning og et smukt ydre. I Infanterireglementet af 1747 opstilledes følgende krav til rekrutterne:

- De måtte ikke være under 17 år eller så gamle, at de blev utjenstdygtige inden deres kapitulations udløb. Dog måtte 15-årige antages uden kapitulation, hvis de var i vækst.
- De skulle være af god statur, rørige og have et smukt ydre.
- De måtte ikke have legemlige skavanker som kunne besværliggøre tjenesten.
- De måtte være ved deres sansers fulde brug.
- De måtte ikke have fortabt deres ære ved tyvsmærke, afsnittede ører eller stokkeslag.
- De skulle være europæere og bekendte sig til en af kristenhedens tre ho-

vedreligioner, dvs. luthersk-evangelisk, katolsk eller reformert.

- De skulle mestre enten den danske eller tyske tunge.

Kravene til soldaternes udseende var alvorligt ment. De skulle ikke blot forlene standen, men også selve enevælden med ære og værdighed. Noget lignende gjaldt højden, omend kravene til denne også var betinget af mere saglige grunde. At håndtere de lange geværer sikkert, fordrede immervæk en vis højde og styrke.

1747-reglementets krav forblev i kraft gennem hele den omhandlede periode. Kun kravet til rekruttens alder ændredes. Derudover kom der nye krav til angående rekrutternes legemshøjde og civilstand. Efter nedsettelsen af den 1. generalhvervekommission formuleredes således følgende rekrutkrav:

- De måtte ikke være under 18 eller over 34 år.
- De skulle være minimum 65 tommer (170 cm) høje.
- Omkr. 10% af dem måtte være gifte folk.

Året efter var man nød til at slække på kravet til rekrutternes højde. Nu måtte man antage folk på 64 tommer, eller unge i tilvækst på 63 tommer (165 cm).

I planen for den 2. generalhvervekommission ændredes kravene atter:

- De måtte højst være 30 år. Underofficersrekrutter dog 32.
- De skulle være 63 tommer høje. Unge i tilvækst dog 62 tommer.
- Gifte folk skulle minimum holde 65 tommer og måtte højst medbringe 2 børn.

I planen for den 3. kommission gøttoges kravene til alder og højde. Derimod skærpedes kravene til de gifte folk. Fremover skulle de minimum holde 66 tommer (172,7 cm) samt være »unge og af smuk Anseelse«. Endelig måtte de ikke have børn. I 1806 blev reglerne yderligere strammet, hvorefter

det var aldeles forbudt at hverve gifte folk.

Udover de ovennævnte krav, gøttoges perioden igennem to bestemmelser. Der måtte ikke antages folk der var deres husbond eller mester skyldig i noget forhold. Derimod måtte deserterere antages på pardon. Underofficerer skulle i sådanne tilfælde genindtræde i tjenesten som musketerer.

De mange formelle krav til rekrutterne blev af hverveofficererne forsøgt omgået i stor stil. Generalhvervekommissionens korrespondanceprotokoller indeholder således talløse klager over de leverede rekrutters kvalitet, alder, højde, sprogfærdigheder m.v. Omvendt kan man følge hverveofficerernes lige så talrige forsvarsskrivelser. En rekrut der var for lav eller for gammel prises ofte højt for andre kvaliteter. Det være sig evner som musiker eller regnskabsfører. Forhenværende soldater var også i høj kurs, i særdeleshed hvis der kunne henvises til egentlig krigserfaring. Sådanne egenskaber vejede normalt tungere end alder og højde. Nok blev der kasseret, men væsentlig flere blev faktisk antaget trods manglende opfyldelse af de formelle krav. Det bør nok lige slås fast, at alderskravet kun gjaldt nyhvervede. Efter kapitulationens udløb valgte en del soldater at forlænge kontrakten. I sådanne tilfælde så man stort på alderen.

Hverveteknik

Hververnes opgave var ganske enkelt at skaffe så mange duelige rekrutter som muligt til så lave omkostninger som muligt. Dette var ingen let opgave, især ikke på de centrale hvervepladser, hvor forskellige landes hververe lå i indbyrdes konkurrence. Hvis hververen skulle være succesfuld, måtte han derfor besidde en række særegne evner. Udadtil måtte han fremstå

med elegance, værdighed og selvtillid. Han skulle virke beundringsværdig på den unge mand, være et forbillede til efterlevelse. Indadtil måtte han derimod være beregnende og udspekuleret.

I de tilfælde hvor karlen opsøgte hververen, var opgaven reduceret til en forhandling om kapitulationstiden og håndpengenes størrelse. Hvor rekrutten blev leveret af en civil anbringer, skulle der endvidere forhandles om anbringerpenge med denne. Skulle hververen derimod selv opstøve egnede kandidater, fik hans overtalelsesevner stor betydning. Det skortede således ikke på løfter om let tjeneste, om mulighed for ekstraindtægt som frimand m.v. Fri religionsudøvelse blev fremført som et gode. Endelig var overdrevne fremstillinger af avancementsmuligheder et yndet kneb overfor de tvivlrådige.

Alkohol syntes at have været en mere eller mindre fast ingrediens i hverveteknikken. Den potentielle rekrut blev trakteret med både mad og drikke. Dels for at opbygge en gemytlig og imødekommende atmosfære, dels for at bortvejre eventuelt vankelmod.

I princippet var hvervningen underlagt markedets mekanisme om udbud og efterspørgsel. Ved krigstrusler eller krigsudbrud steg efterspørgslen voldsomt. For den modne og djærve kunne dette udnyttes. Ved at gå fra det ene hvervekontor til det andet og tinge med hververne, kunne håndpengene presses i vejret. Alt andet lige må man nok også sige, at et faretillæg var på sin plads i sådanne situationer. Håndpengenes størrelse var således ikke fast, men kunne svinge fra det rene ingenting til snesevis af rigsdaler. Typisk ser håndpengene dog ud til at have ligget mellem 20 og 40 rigsdaler.²⁸

Hvis hververen var desperat eller umådeholden nidkær, kunne han gå til yderligheder. Herved blev den teoretisk set frie forhandlingssituation

krænket. Tvangshvervning var ganske vist forbudt ved Infanterireglementet af 1747, kapitel 1, §1. Men brug af vold eller trusler om samme forekom dog. Sådanne episoder afstedkom undertiden klager fra ofrene. Med jævne mellemrum fandt de centrale myndigheder derfor anledning til at gentage forbudet mod tvangsmetoder.²⁹ Når fænomenet var så svært at komme til livs, skyldes det ikke mindst, at der tilsyneladende aldrig blev taget disciplinære midler i brug overfor de ivrige hverveofficerer.

Det kan nok være, at hvervning forekom under dække af venskabets maske. Men den mulige rekrut havde dog ret til at vide hvem han stod overfor. Hververe skulle derfor til stadighed være iført uniform. Hvervning foretaget i *kulørte*, dvs. civile klæder, var forbudt og ugyldig.³⁰

Transport

Alle generalhvervningens rekrutter skulle transporteres til Rendsborg, hvor den endelige visitation og fordeling fandt sted. Når en hverveofficer havde et passende antal rekrutter, lod han nogle underofficerer og menige eskortere dem til Mühlhausen, der var hovedsamlingsplads for generalhvervningen i Tyskland. Alle rekruttransporter sydfra gjorde holdt der. Rekrutter fra Altona, Hamburg og Lübeck blev dog transporteret direkte til Rendsborg.

Transporterne foregik til fods og kunne derfor tage ugevis. Kun i ganske særlige tilfælde kunne transportkommandoerne få refunderet udgifter til transport med vogn. Eskorten var bevæbnet og ofte forsynet med hunde. I byer med danske hvervekommandoer overnattedes i ordonnanshuset. Andre steder indlogeredes rekrutterne i gæstgiverier o.l. For at øge sikkerheden bestemtes det i 1797, at når trans-

Fig. 3. Kongelig approberet tegning af grenaderuniform og musketerhat 1785. Grenaderer og musketerer var menige infanterister. Sådanne tegninger viser idealbilledet af en hvervet soldat. Grenaderen bærer her rød kjole med ombukkede skøder. Vesten og knæbukserne var af hvidt klæde. Støvletterne var af sort klæde. På hovedet bæres en sort trekantet hat med hvid fjer. Grenaderen er dels kendetegnet ved den røde top på fjeren, dels ved sin moustache. Alle andre soldater skulle således være glatbarberede. I nakken ses den lange pisk. Ved siden bærer han grenadersabel M/1753 (Rigsarkivet).

porten bestod af 20 rekrutter eller derover, skulle den ledes af en officer. Udover sine normale diætpenge skulle han dagligt have 32 skilling så længe han var borte fra sin hvervepost.³¹

Fra Mühlhausen gik transporterne gennem kurfyrstendømmet Hannover. Her blev det kontrolleret, at der ikke fandtes hannoveranske desertører blandt rekrutterne. Fra Rendsborg besøgte de enkelte regimenter selv den videre transport. De københavnske regimenter udsendte dog et fælles transportkommando, som normalt tog turen over Fyn og Bælterne.

For at vanskeliggøre desertion blev rekrutternes personlige papirer frataget dem.³² Under hele tjenestetiden opbevarede kompagnichefen disse svendebreve, pas, dåbsattester o.l. i et særligt skrin. Derudover blev rekrutterne hurtigst muligt ikklædt dansk uniform og deres civile klæder bortsolgt. Endelig kom håndpengene sjældent til udbetaling på én gang. Rekrutterne fik normalt et forskud, hvorefter resten udbetaltes ved ankomsten til Rendsborg.

Kapitulation og edsaflæggelse

Når en karl lod sig hverve, underskrev han en ansættelseskontrakt (kapitulation) på en given årrække. Kapitulationstiden var ingen fast størrelse. Langt den største del af de menige ansattes dog for 8 år og underofficererne for 6. Ganske unge folk som blev antaget som tambourer og pibere, tog ofte imod kapitulationer på både 10 og 12 år.

Ved ankomsten til regimentet, blev rekrutten behørigt munderet og udrustet. Herefter blev han af kompagnichefen fremstillet for regimentschefen. Denne udfærdigede en *præsentations-seddel*, som blev fremvist ved præsentationen af rekrutten for Landetatens centraladministration, siden 1767 Generalitets- og Kommissariatskollegiet.

Udenfor København fremstilledes rekrutten for den nærmeste krigskommissær. Således godkendt kunne man skride til edsaflæggelsen. Under overværelse af et nærmere bestemt antal officerer og underofficerer, forestod regimentsauditøren denne ceremoni. Stykke for stykke blev Krigs-artikelsbrevets §160 (faneeden) oplæst for rekrutten, som med hævede fingre skulle gentage teksten med høj stemme. Rekrutten blev endvidere gjort bekendt med bestemmelserne og straffene for desertion, mord og dueller, samt hvad man ellers måtte finde fornødent. En fændrik skulle under hele seancen holde fanen hævet. Førre rekrutten kunne sværge til fanen, skulle han have været til alters. Det religiøse element var, ligesom resten af ceremoniens højtidelighed, et forsøg på at understrege alvoren overfor soldaten. Soldatens loyalitet skulle opbygges og fastholdes gennem den rituelle sværge.

Forholdet mellem hververe og hvervested

Forholdet mellem hververne og lokal miljøet var overvejende negativt, omend det også var kendetegnet ved en vis kompleksitet. Hververnes karakter af menneskehandlere gjorde dem generelt upopulære. Af mere personlig karakter var angsten for, at de skulle hverve særligt afholdte eller uundværlige personer. Mangen en moder har utvivlsomt forbandet de danske hverveofficerer langt væk. Dette gælder nok også mangan en husbond og håndværksmester, der mistede sin karl. Omvendt tjente hververne også de lokale interesser i og med, at de ofte hjalp dem af med voldsomme og uregerlige elementer samt løsgængere. En karl som havde gjort sig skyldig i en eller anden lovovertrædelse fik måske valget mellem at afsone sin straf eller tage imod hverveofficerens til-

Fig. 4. Sølvgades Kaserne i København blev opført 1765-71. Ingeniørkorpset ledede byggeriet, mens garnisonen selv leverede arbejdskraften. I perioden 1775-85 husede kasernen institutionerne Christians Plejehus og Almindeligt Hospital. Kasernen var bygget til to infanteriregimenter, men kom efter 1785 til at rumme tre, og fra 1791 hele fire regimenter. De enkelte belægningsstuer var af forskellig størrelse og kunne rumme 6-16 mand. Hvert rum havde eget ildsted, hvor der kunne tilberedes mad. I kælderen var der indrettet grovkøkken og vaskerum (Foto: Karsten Skjold Petersen).

bud. Den lokale øvrighed slap for besværet og omkostningerne ved at straffe manden, hverveofficeren fik sin rekrut og manden selv fik mulighed for at starte på en frisk. Det giver sig selv, at dette ikke kunne lade sig gøre ved grove lovovertrædelser. Den sædvanligvis strenge offentlige mening har næppe villet lade misdæderen gå straf forbi.

I de områder, hvor de danske hverveofficerer opererede, var hvervning et almindeligt forekommende fænomen. Flere af de europæiske magter var tilstedeværende, og hvervningen var sanktioneret af den lokale magt. Denne tingenes tilstand fulgtes af en kølig accept fra lokalmiljøets side.

I gennemgangen af 1700-tallets hvervesystem er der et spørgsmål som uvil-

kårligt trænger sig på: Hvorfor tillod et land fremmede hververe at borttage raske unge mænd? Danmark tillod ikke fremmede hververe, så gensidige aftaler om hvervning på hinandens territorier forelå ikke. En mulighed er, at Danmark har betalt for rettigheden til at hverve. Der forelå ganske vist traktater og overenskomster med forskellige riger om tilladelse til hvervning, men egentlig betaling har ikke kunnet påvises. En anden mulighed er, at hvervningen blev tilladt fordi den fungerede som social sikkerhedsventil. Den gav et land mulighed for at slippe af med de mest brydsomme elementer. Tilsvarende reducerede den omfanget af løsgængeri, der opfattedes som et alvorligt problem.

Hvervningernes omfang

Der findes ingen samlede oversigter over, hvor mange soldater den danske hær hvervede alt i alt. Hvervebehovet i den sidste fjerdedel af 1700-tallet kan dog gøres til genstand for nogle beregninger. De menige tegnede almindeligvis kontrakt på 8 år, underofficerer på 6 år og spillemænd på 10-12 år. Hvis den gennemsnitlige tjenestetid sættes til 8 år, var der derfor behov for, at hele det hvervede element blev udskiftet i løbet af 8 år. Det hvervede element svingede i den nævnte periode mellem 12.500 og 18.500 mand, hvilket giver et formelt hvervebehov på mellem 1.560 og 2.310 mand om året. Tallene er imidlertid hypotetiske, da det formelle hvervebehov var påvirket af andre faktorer end hærlovene. På den ene side mindskede den udbredte rekapitulation behovet for nye rekrutter. På den anden side øgedes behovet ved desertion, dødsfald og lovlig afsked før kapitulationstidens udløb.

Undersøgelser af rekapitulationer samt årsag til afgang giver dog anledning til at formode, at rekapitulationerne mere end opvejede den førtidige afgang. Det reelle hvervebehov må efter bedste skøn have ligget mellem 1.250 og 2.000 mand om året for hæren som helhed, og mellem 950 og 1.600 mand ved infanteriet alene. De år af den omhandlede periode, hvor Generalhvervekommissionen virkede, leverede den i gennemsnit 334 rekrutter om året til infanteriet. Resten blev således tilvejebragt ved regimenternes egen hvervning.

Mængden af hvervede menige soldater ved de forskellige våbenarter kan følges i fig. 5. Efter den kraftige reduktion ved 1774-hærplanen fik den hvervede styrke atter lov at vokse frem til 1785, hvor den nåede niveauet før 1774. Efter 1802 faldt antallet gradvist. Hvornår den sidste hvervede meniges kontrakt udløb vides ikke, men

det må være efter 1820. Et enkelt regiment fik, som nævnt, tilladelse til at hverve så sent som i 1814. Rekapitulation med menige var blevet indstillet i 1803, men atter givet fri i 1805. Først med indførelsen af mather, senere konstabler, ved hærloven i 1951 fik den danske hær atter hvervede menige.

Desværre er det ikke muligt at beregne rekrutteringen efter hverveform. Kun for Kronprinsens Regiment er det lykkedes tilnærmelsesvist (se fig. 6). Figuren er fremstillet på grundlag af regimentets af- og tilgangsprotokol, der i perioder bruger begrebet *partikulærhvervning* som samlebetegnelse for hhv. regiments- og kompagnihvervning. De tre typer er derfor samlet under betegnelsen *egen hvervning*.

De hvervedes baggrund

Ovenfor er aspekter ved hvervningens organisation, metoder og omfang blevet belyst. I det følgende søges nogle kvantitative svar på, hvem det var der lod sig hverve. Spørgsmålene vedrører de nyhvervede rekrutters fødested, alder, civilstand, erhverv, religion og eventuelle tidligere krigstjeneste. Afslutningsvis vil der blive givet nogle bud på, hvorfor soldaterne lod sig hverve. Til en statistisk behandling af de hvervedes baggrund er der taget udgangspunkt i af- og tilgangsprotokollen fra Kronprinsens Regiment.³⁴

I løbet af den 30-årige periode 1774-1803 modtog Kronprinsens Regiment i alt 1.484 nyhvervede rekrutter. Disse udgør grundlaget for de følgende afsnits analyser. Blandt de 1.484 rekrutter blev 68 hvervet som musikere og 180 som underofficerer. De overflyttede og desertører er ikke medtaget, da de netop ikke er nyhvervede, men udelukkende er flyttet mellem protokollernes af- og tilgangslistes. Det kan til sammenligning oplyses, at de overflyttede udgjorde knap 150 mand.

Antal

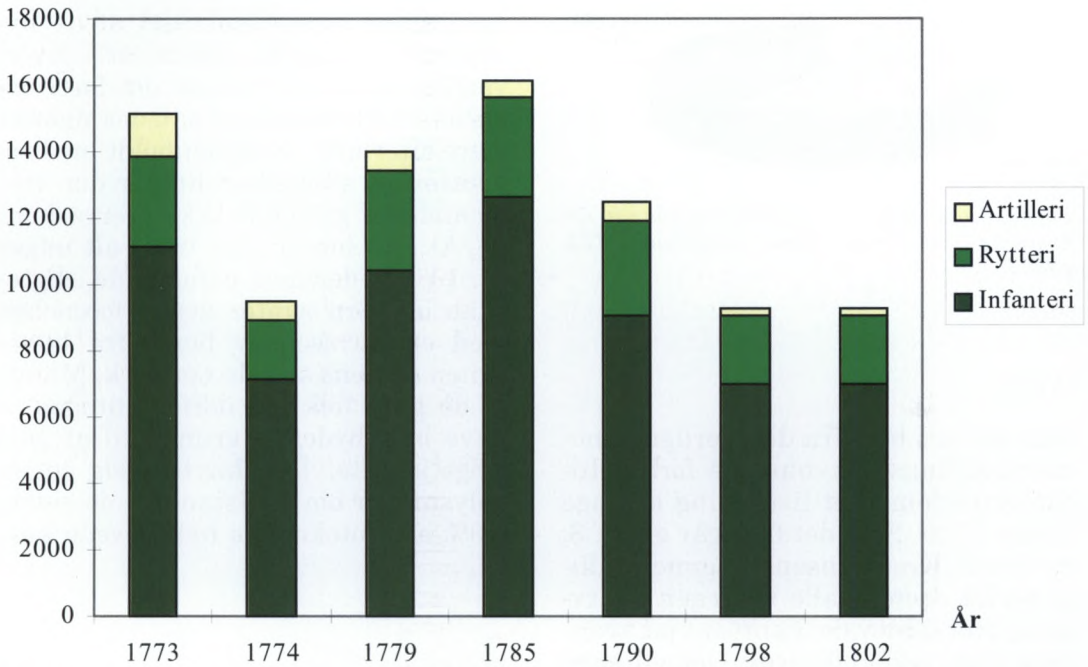

Fig. 5. Samlet hvervet styrke ved de tre våbenarter 1774-1802, menige eksklusiv nationalrekrutter.

Fædreland

Hvervningen til fodfolksregimenterne var langt fra begrænset til udlændinge. De kongelige undersåtter udgjorde omkring 40% af de nyhvervede rekrutter ved Kronprinsens Regiment (se fig. 7). Blandt disse fandtes et overraskende højt antal nordmænd. Med ganske få

undtagelser var det ellers forbudt at hverve disse. Forholdet mellem danske og slesvig-holstenere må antages at gælde for et københavnsk regiment. Blandt regimenterne i Hertugdømmerne var forholdet næsten omvendt. I øvrigt var andelen af udlændinge generelt højere i disse regimenter. Nærheden til rigsgrænsen gav således et andet rekrutteringsgrundlag. Ved de øvrige våbenarter var nationalitetsfordelingen anderledes. Livgarden og artilleriet bestod principielt set udelukkende af undersåtter, medens disse udgjorde omkring 85% af rytteriets mandskab.

De udenlandske rekrutter kom fra store dele af Europa, enkelte sågar fra Amerika og Afrika. Langt hovedparten kom dog fra det tyske kulturområde. Denne gruppe talte 47% af alle nyhvervede ved Kronprinsens Regiment i perioden.³⁵

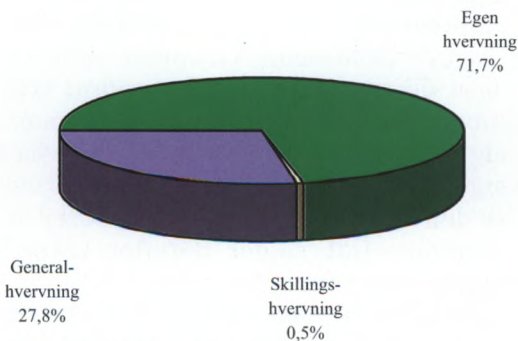

Fig. 6. Fordeling af rekrutter efter hverveform. Kronprinsens Regiment 1774-1803.³³

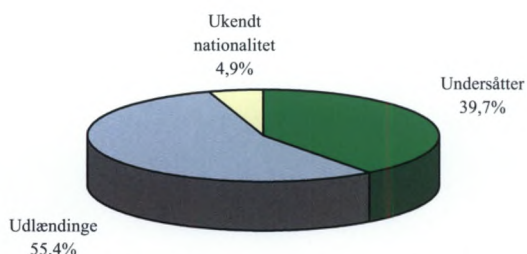

Fig. 7. Udlændinge og undersætter blandt nyhvervede ved Kronprinsens Regiment 1774-1803.³⁶

Alder

Når der ses bort fra det særlige fænomen skillingshvervning, så forbød Infanteriregimentet hvervning af unge under 15 år. Som det fremgår af fig. 8, hvervede Kronprinsens Regiment alligevel 22 drenge, alle ved egen hvervning. Heraf blev de 3 antaget på avantage som underofficerer. Det vil sige, at de tidligst skulle tiltræde, når en underofficersstilling blev ledig. Af de øvrige blev 7 hvervet som menige og 12 som tambourer og piberdrenge. Blandt de øvrige blev det i 6 tilfælde udtrykkeligt anført, at de først skulle begynde efter deres konfirmation. Spørgsmålet er om noget lignende har gjort sig gældende for de sidste 13, eller om så unge folk rent faktisk blev antaget til regulær tjeneste.

For de generalhvervede rekrutter var der fastsat både en nedre og en øvre aldersgrænse. Den nedre grænse var 18 år, hvilket dog ikke forhindrede regimentet i at modtage 34 generalhvervede rekrutter mellem 15 og 17 år. Den øvre grænse var oprindeligt 34, senere blot 30 år. Disse blev ligeledes overtrådt, om end i mere beskedent omfang. I alt hvervedes 9 mand i alderen 35-39.

Gruppen af rekrutter under 20 år udgjorde mindre end en fjerdedel af de nyhvervede. Dette afspejlede sig også i den relativt høje gennemsnitsalder på 23,8 år.

Civilstand

Langt den overvejende del af de nyhvervede var ugifte, i alt ca. 85%. Hverveofficerernes instrukser om fortrinsvis at antage ugifte må således siges at være efterlevet. Sammenholdt med rekrutternes aldersfordeling er den ringe andel af gifte folk ikke overraskende. At andelen af gifte trods alt udgør ca. 10% er derimod påfaldende. Ægteskab og børn syntes svært forenelige med et garnisonsliv fjernt fra hjemegnen og dens sociale netværk. Mange af de gifte folk må derfor antages at have haft bydende grunde til at gå i krigstjeneste. Der knytter sig ingen oplysninger om civilstand til de sidste 5,3% af protokollens nyhvervede karle.

Profession

Af- og tilgangsprotokollerne rummer oplysning om rekrutternes profession (se fig. 9). Begrebet profession tolkedes imidlertid lidt snævert. Det omfattede således kun egentlig faglærte professioner. Det betød, at en række erhverv ikke indføjedes i protokollerne. Først og fremmest drejer det sig om alle, der var beskæftiget inden for landbruget. Derudover var det erhvervsgrupper som søfolk, fiskere og tjenestefolk. Sidst men ikke mindst gjaldt det også gruppen af ufaglærte. Alle disse erhverv rubriceredes under samlebetegnelsen »ingen« profession. Gruppen omfatter også de store drenge, der endnu ikke havde nået at få nogen erhvervsmæssig tilknytning. Gruppen »ingen« viser sig da heller ikke overraskende at være den største. Hvis man grupperer erhvervene lidt, følger herefter tekstilfag, skomagere og byggefag.

Nok er gruppen »ingen« den største, men set i forhold til den generelle erhvervsfordeling i 1700-tallet er den påfaldende lille. Gruppen udgør såle-

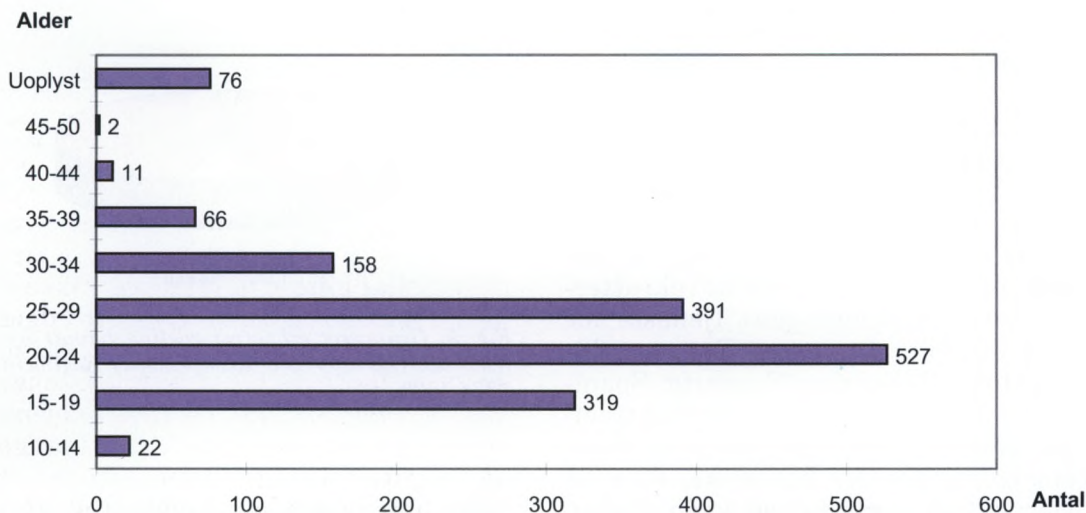

Fig. 8. Aldersgruppering for nyhvervede rekrutter ved Kronprinsens Regiment 1774-1803.

des kun 44,5% af samtlige nyhvervede. Til sammenligning androg de der fandt beskæftigelse inden for landbrug og fiskeri omkring 70% af den danske befolkning. Rekrutternes erhvervsfordeling afspejler derfor ganske godt hvervekontorernes lokalisering i de større byer.

Professionsangivelserne skelner tilsyneladende ikke mellem mestre og svende. I oversigten optræder dog en købmand og en vognmand, der med stor sandsynlighed kan opfattes som selvstændige. Ellers er det ikke muligt at skille de selvstændige næringsdrivende fra de, der havde et ansættelsesforhold. Hvad angår skellet mellem svende og lærlinge, angav kun 2 rekrutter at være læredrenge.

Arbejdsløshed var et stærkt incitament til at vælge krigstjeneste. Af- og tilgangsprotokollerne rummer imidlertid ingen oplysninger om forudgående ledighed. Et fingerpeg får man dog ved at betragte tidspunktet for hvervningen. Den overvejende del af rekrutterne blev således hvervet i vinterhalvåret, hvor byggefagene og landbruget traditionelt var ramt af ledighed.

Trosretning

Infanterireglementet af 1747 tillod hvervning af lutheranere, katolikker og reformerte. Disse religioner er da også nærmest enerådende blandt de 1.484 nyhvervede rekrutter ved Kronprinsens Regiment. Lutheranerne udgjorde 68,2%, katolikkerne 22,3% og de reformerte 4,1%. Foruden de nævnte religioner angav 3 at være græsk ortodokse og 1 at være muhamedaner. Hvor de ortodokse antagelig kunne opfattes som tilhørende en variant af katolicismen, var den sidste et mere åbenlyst brud på reglementet. Protokollens 3 »græsk« ortodokse kom fra Baltikum og Rusland, hvorfor vi i dag ville rubricere dem som russisk ortodokse. Alt i alt bekendte ca. 30% sig til fremmede religioner.

Tidligere krigstjeneste

En del af de rekrutter, den danske hær hvervede havde tidligere gjort tjeneste i egne eller fremmede hære. Omfanget kan belyses ud fra de sparsomt bevarede stambøger og edsprotokoller. Ek-

sempelvis opregner stambogen fra 7. kompagni af Danske Livregiment en tilgang på 478 rekrutter i perioden 1774-1803.³⁷ Af disse opgav 16,5% at have tjent andre herrer tidligere. 67 af dem havde tjent en enkelt herre, 9 havde tjent 2 forskellige, medens 2 havde tjent hele 3 forskellige herrer tidligere. Over halvdelen af rekrutterne havde tidligere gjort tjeneste for kejseren eller Preussen. Dernæst følger Holland, Sverige, Frankrig, Spanien samt en række tyske riger. Det fremgår ikke af stambogen, hvilke af disse engagementer der havde karakter af værnepligt og hvilke der var tidligere hverveforhold. Tallet for hvor mange der tidligere havde gjort krigstjeneste er antagelig højere end de 16,5%. En desertør fra en fremmed hær kunne nok have grund til at dølge sit tidligere engagement.

Årsager til at gå i krigstjeneste

Hvis man havde behov for at forsvinde eller forsøge at skabe sig en ny tilværelse, var det en nem mulighed at lade sig hverve under fremmede faner. Fænomenet kan på mange måder sammenlignes med en senere tids flugt til Amerika eller Fremmedlegionen. Det skal i den forbindelse bemærkes, at hvervningen på sin vis fungerede som en social sikkerhedsventil i samfundet. Den gav oprørske og utilpassede elementer mulighed for at slippe væk.

Det er nærliggende at forestille sig de hvervede rekrutter som rodløse unge mænd, for hvem de menige soldaters broderskab og det at blive tildelt magt, hvor lille den end måtte forekomme, kan have virket fascinerende. Disse fandtes utvivlsomt også. Rekrutternes relativt høje gennemsnitsalder tyder imidlertid på en vis modenhed. Dette bekræftes delvist af professionsangivelserne. Omkring halvdelen af rekrutterne havde således tilegnet sig et fag.

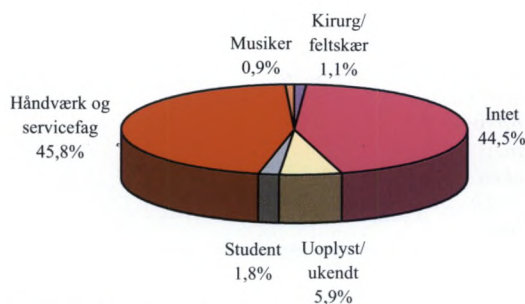

Fig. 9. Grupperet erhvervsfordeling blandt nyhvervede rekrutter ved Kronprinsens Regiment 1774-1803.

Bevæggrundene skal heller ikke findes i patriotisme, der såfremt den overhovedet spillede en rolle, ikke var et dominerende element. De hvervede soldater havde frem for alt ikke meldt sig af ideologiske grunde.³⁸ De tog ikke tjeneste i et fremmed lands hær med det formål at drage i krig mod et tredje. Dette forekom derimod jævnlige blandt officererne, for hvem krigserfaring var særdeles karrierefremmende.

Med den evige fare for at forsimple virkeligheden, kan de der tog imod hververnes tilbud grupperes som professionelle, flygtninge eller eventyrtre.

De professionelle kan karakteriseres som dem der bevidst gjorde krigstjenesten til en løbebane. De rejste fra det ene kontraktforhold til det andet og fungerede hele deres liv som soldater. De var som oftest bundet af en stærk familietradition for det militære.

Flygtningene var den mest sammensatte og komplekse gruppe. Den rummede alle mulige ulykkelige elementer. Kun fantasien sætter grænser for deres bevæggrunde. Det kunne være flugt fra ulykkelig eller umulig kærlighed. Det kunne være flugt fra etnisk, religiøs eller anden forfølgelse. Et voldeligt og tyrannisk herskab, det være sig en godsejer, mester eller husbond, kunne nok drive en karl i armene på hververne. Det kunne være flugt fra

Fig. 10. Musketer fra Sjællandske Regiment til Fods 1758. De menige soldater var udstyret med en lang hårpisk, der var omviklet med sort bånd. Inden i pilsken skulle der være et tykt stykke ståltråd. På benene bærer soldaten stive lærredsstøvletter (Rigsarkivet).

familiemæssige forpligtelser.³⁹ Det kunne være flugt fra straf. Fremmed krigstjeneste var således et oplagt og velkendt skjulested for kriminelle. Sidst men ikke mindst kunne det være flugt fra økonomiske problemer. Overhovedet var arbejdsløshed, fallit og gæld den mest udbredte årsag. Når sulten stod for døren, kunne valget nemt komme til at stå mellem tiggergang og hververnes håndpenge.

Eventyrerne var de, der drømte om hæder og ære, rigdom og berømmelse. For de, der ikke boede i en stor garnisonsby og var tilvænnet, har pragten, de strålende uniformer og musikken uden tvivl været overvældende. Udefra kunne det storslåede ceremoniel være betagende. En bondeknøs, der første gang oplevede en sådan forestilling, f.eks. en vagtparade, var det ikke svært for hververne at få til at kapitu-

lere. Tilsvarende kan man forestille sig ønsker om at komme til hovedstaden – nær hoffet og majestæten. Franskmanden og bondesønnen Brunnes, der omkr. 1785 lod sig hverve til den danske hær, havde flere år tidligere ladet sig hverve til den franske. Om baggrunden herfor beretter han følgende: »Da jeg kom hjem, tænkte jeg bestændigt at blive Soldat, thi jeg var ingen Elsker af Bondestanden. Naar jeg saa Krigsfolk, saa forundrede jeg mig over dem og tænkte: de er saa vakre og raske Karle«. ⁴⁰

En anden, der ligeledes lod sig imponere, var Morten Johan Frederiksen. I december 1804 kom Morten til København sammen med en slagtermester, der kort forinden havde ansat ham. Morten var da 15 eller 16 år. Nytårsdag fik han lov at gå på opdagelse, og endte på Kongens Nytorv, hvor vagtparaden netop var ved at trække op med klingende spil: »Den skjønne Musik og de mange smaa oppudsede Drenge igjenopflammede atter Lysten til at blive Soldat. Min Begejstrelse steg ved enhver Tone af deres velklingende Musik. Jeg skyndte mig paa staaende Fod til en af de smaa for at erkjendige mig, om der kunde være nogen Ansættelse ved Regimentet. At jeg saaledes i et Øjeblik letsindig kunde forglemme den gode Behandling og Frihed som jeg nød hos min Mester, og forbytte min Frihed med en indskrænket tvungen Soldaterstand, begriber jeg ikke, thi det var kun faa Minutter siden, da følte jeg mig ved min Slagterprofession saa vel, at en Ombytning med en anden vilde have været mig en Modbydelighed. Jeg maa tilskrive det min Ustadighed og Letsindighed.« Dagen efter lod Morten sig hverve som tambour på 8 år ved Prins Frederiks Regiment. Med ansættelsen fulgte 20 rigsdaler i håndpenge.

Foruden de professionelle, flygtningene og eventyrerne bør endelig en 4. gruppe nævnes, om end den næppe var særlig talrig i denne periode. Det

drejer sig om de, der slet ikke fik noget valg. Foruden de egentligt tvangshvervede omfattede gruppen skillingsbørnene. Helt uden indflydelse på egen situation var de af systemet og forældrenes fattigdom presset ind i tjenesten. Børnene fra Christians Plejehus befandt sig i en tilsvarende situation. Nationalrekrutterne kan med en vis ret også henføres til denne kategori. De var udskrevne men betragtedes principielt som hvervede af systemet. De nød dog forrang som frifolk, og med undtagelse af ved Livgarden var de som regel kun indkaldt til den årlige øvelse.

Kildesituationen gør det ikke muligt at vægte bevæggrundene kvantitativt. Der kan ikke sættes tal på hvor mange, der lod sig hverve af den ene eller anden grund. I ganske mange tilfælde har der sikkert også været tale om en kombination – et sammenfald af motivationer. Utilfredshed over et eller andet er blevet understøttet af en håbløs økonomisk situation. Økonomisk håbløshed er blevet sat i relief af heroiske drømme osv. Uanset hvor mange bevæggrunde der måtte kunne findes og hvor sammensatte disse var, kan der dog ikke herske tvivl om, at netop økonomiske vanskeligheder var den mest udbredte årsag til at vælge soldaterhvervet.

Afslutningsvis skal der gives plads til en af de meget sjældne personlige skildringer. Theodor Ulrik Nübling, der i 1783 lod sig hverve som 16-årig, beskriver i sine erindringer, hvad der fik ham til at opgive sin nogenlunde trygge tilværelse som boghandlerlærling i Ulm. Hans bedste ven var af sine forældre blevet tvunget til at opgive et kærlighedsforhold til en pige af lavere stand. Vennen ønskede nu at flygte, og opfordrede Nübling til at følge ham: »Dels blev jeg ved min unge Vens op-hidsede Tilstand bevæget af Medlidenhed; dels slog den Tanke pludselig ned i mig ved en saadan Flugt at rive mig

ud fra de for min stræbende Aand altfor snævre Forhold. Med et følte jeg mig bunden paa Hænder og Fødder og fandt min Stilling utaaelig. For mine Øjne aabnede sig en fri Mark, paa hvilken jeg kunde tumle min urolige Aand og haabede at kunne lade mit undertrykte Talent komme til sin Ret. (...) Fremtiden smilede mig imøde, jeg saa mig selv beundret som første Skuespiller ved et af de største tyske Theatre, eller min Fantasi lod mig indtage en høj militær Stilling og satte mig i Besiddelse af en betydelig Formue. Amerika, Rusland eller et andet fjærnt Land var i disse Øjeblikke det Sted, hvor jeg havde erhvervet Ære og Rigdom gennem tusinde Farer og Anstrængelser».⁴¹

Sammenfatning

Anslået havde den danske hær i slutningen af 1700-tallet behov for årligt at hverve 1.250-2.000 mand. De restriktioner der var lagt på den indenlandske hvervning gjorde, at infanteriet i betydeligt omfang var henvist til at hverve i udlandet – i praksis i Tyskland. Danmark havde tilladelse til at hverve i forskellige tyske stater, men tillod ikke selv fremmede hververe. Resultatet var, at omkr. 60% af infanteriets nyhvervede rekrutter var ud-lændinge. Heraf var godt halvdelen fra de tyske områder. I længere perioder opretholdt den danske hær en fælles generalhvervning i Tyskland. Anslået leverede denne en femtedel af infanteriets nye rekrutter i perioden. Resten blev hvervet på regimenternes eget initiativ.

Den udenlandske hvervning blev forbudt ved 1774-hærplanen men atter givet fri året efter. Herefter fortsatte den frem til 1808, hvor Generalhvervekommissionen leverede sin sidste rekrut.

Mange af de hvervede soldater valgte at forlænge deres kontrakt, når de

res første kontrakt udløb. Det kunne de fortsætte med indtil de til sidst »formedelst Alder og Svaghed« fik deres afsked. Samlet set havde den hvervede hær således en meget høj gennemsnitsalder sammenlignet med en senere tids værnepligtshære.

Noter:

1. Her skal blot nævnes noget af den nyere forskning. For mere komplette oversigter henvises til de nævnte værkers litteraturlister. Jens Holmgaard: Eksercitsen bag kirken efter gudstjenesten. Var landmilitseren i stavnsbåndstiden en ringe byrde? Bol og By (1986); Birgit Løgstrup: Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788 (1988); H.C. Bjerg: Til Fædrelandets forsvar. Værnepligten i Danmark gennem tiderne (1991); Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. Århundrede Bol og By (1993); Claus E. Andersen: Militærtjenesten som trussel? En undersøgelse af fritagelser for udskrivning til den danske hær 1750-1800 Fortid og Nutid (1997) og Jens Holmgaard: uden at landet besværes. Studier over Frederik 4.s landmilitser med særligt henblik på spørgsmålet om stavnsbånd og bønderkarlenes vilkår i øvrigt (1999).
2. Det nærmeste man kommer er Gunner Lind: Den dansk-norske hær i det 18. århundrede. Optimering, modernisering og professionalisering, Historisk Tidsskrift (1986). Heri gennemfører Lind en komparativ analyse af den militære udvikling i hhv. Danmark-Norge og en række europæiske stater. I undersøgelsen er de menige hvervede soldater udtrykkeligt valgt fra (s. 7).
3. Heraf var 1.620 dog de såkaldte nationalrekrutter, der var udskrevne som landsoldaterne.
4. De nationale regimentter var sådan set allerede blevet nedlagt i 1767. I stedet blev der oprettet selvstændige nationalbatailloner, som tilknyttedes hvert af de hvervede regimentter som en 3. bataillon. Det var disse, der endeligt ophævedes ved 1774-hærplanen.
5. Generalhvervningen intensiverede ganske vist sin aktivitet kraftigt i 1806 og 1807, men til gengæld var regimentternes egen hvervning næsten ophørt.
6. Kgl. resolution af 8.6.1803.
7. Der findes ingen samlede opgørelser, hvorfor tallet er anslået. Ved de københavnske regi-

- menter udgjorde udlændingene omkr. 60%, ved de jyske lidt færre og ved de holstenske noget mere. Mht. andelen af tyskere svingede denne ligeledes fra landsdel til landsdel. De københavnske regimenter havde tilsyneladende den laveste andel. I 1773 udgjorde tyskere (ekskl. slesvig-holstenere) 84% af samtlige udlændinge ved infanteriet.
8. RA. Landetaten. Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 11.1.1803.
  9. Kgl. resolution af 11.3.1814.
  10. For spillemænds vedkommende helt til 1867. K.C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark, bd 3, 1709-1808, (1926), s. 381.
  11. Kgl. reskript af 14.11.1740, stk. 9.
  12. RA. Landetaten. Krigskancelli skr. af 28.1.1744.
  13. RA. Landetaten. Generalkrigsdirektorie skr. af 11.7.1764. Ordningen kom dog ikke til at omfatte alle børn i første omgang. Ved Krigsdirektoriets skr. af 4.8.1764 fastsattes, hvor mange børn 6 navngivne regimenter måtte understøtte. Antallet svingede mellem 113 og 150. Ved kgl. resolution af 21.3.1767 blev ordningen udvidet til at omfatte 150 børn ved hvert eneste regiment.
  14. RA. Landetaten. Generalkrigsdirektorie skr. af 5.12.1767.
  15. RA. Landetaten. Generalkrigsdirektorie skr. af 14.7.1764.
  16. RA. Landetaten. Generalkrigsdirektorie skr. af 8.9.1764.
  17. RA. Landetaten. Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 22.12.1770.
  18. Kgl. resolution af 13.5.1772.
  19. Kgl. resolution af 20.3.1782.
  20. Kgl. resolution af 27.4.1792.
  21. Kgl. resolution af 18.9.1795.
  22. RA. FOARK, 1055.012, Generalhvervekommissionens Arkiv, G.2 Hverveprotokol 1805-1808.
  23. Kgl. resolution af 23.4.1809.
  24. RA. Landetaten. Generalkrigsdirektorie skr. af 23.5.1767, Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 24.11.1781 og kgl. resolution af 18.9.1795, §31.
  25. RA. Landetaten. Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 24.6.1786.
  26. Kgl. resolution af 13.5.1772.
  27. Forordning af 20.6.1788, stk. 34.
  28. RA. FOARK, 210.104 15. Bataillons Arkiv, G 22/1-2 Hverveprotokoller 1783-1797.
  29. RA. Landetaten. Krigsdirektorie skr. af 25.1.1765, Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 23.4.1774, Kgl. resolution af 10.9.1777 samt Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 1.1.1780 og 4.8.1787.
  30. Kgl. resolution af 12.2.1765 og Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 4.8.1787.
  31. RA. Landetaten. Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 18.2.1797.
  32. Infanterireglementet af 1747, Lib. I, Cap. I, §31, Generalitets- og Kommissariatskollegie skr. af 10.7.1784 og kgl. resolution af 18.9.1795, §20.
  33. RA. FOARK, 210.094, 5. Bataillons Arkiv, pk. 395-396. Af- og tilgangsprotokoller.
  34. I af- og tilgangsprotokollerne indførtes år for år og kompagni for kompagni, hvem der var tilgået regimentet. Protokollerne omfatter landrekutter og hvervede, men ikke landsoldater. Blandt de hvervede opregnedes dels nyhvervede, dels soldater der forflyttedes fra andre afdelinger. Endelig blev indfangede og frivilligt tilbagevendte desertører opført som tilgæede, hvis man havde nået at føre dem på afgangslisten. Tilgangslisterne rummer oplysninger om rekrutternes navn, rang, nationalitet, alder, religion, erhverv, civilstand, højde, kapitulationstid samt oplysning om hvordan de er tilgået regimentet. Protokolførerne var ikke altid lige omhyggelige, og der optræder derfor ukomplette indføringer.
  35. Gruppen er her defineret som Preussen og Danzig samt Det tysk-romerske Rige, eksklusiv De østrigske Nederlande (Belgien og Luxembourg).
  36. RA. FOARK, 210.094, 5. Bataillons Arkiv, pk. 395-396. Af- og tilgangsprotokoller.
  37. RA. FOARK, 210.090, 1. Bataillons Arkiv (Danske Livregiment), pk. 402. Stambog for 7. musketerkompagni 1763-1823.
  38. Krigene efter Den franske Revolution udgør muligvis en undtagelse. Folk med stærke republikanske eller royalistiske overbevisninger kan have følt et kald.
  39. Peter Henningsen: Tugt og utugt på Tåsinge i det 18. århundrede, Tåsinge Årbog 1992, s. 28-34.
  40. Johan Victor Brunnes: Den franske Gæstgiver paa Bispensgade i Aalborg, Vor Fortid. Tidsskrift for dansk Kulturhistorie (1919), s. 162.
  41. Theodor Ulrik Nübling: Otte Aar i Danmark (1783-91). En tysk Soldats Optegnelser, Vor Fortid. Tidsskrift for dansk Kulturhistorie (1916-17), spalte 44-45.